

УДК 821.161.2(09)"1930/1950"

Юлія Савела (Ніжин)

ОБРАЗ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦРЕАЛІСТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ 1930–1950-Х РОКІВ

30-50-ті роки ХХ ст. — це час формування радянської культури, важливим завданням якої було конструювання «нової дійсності» в СРСР. Реалізуючи цю мету, радянська влада намагалася, насамперед, установити жорсткий контроль над інтерпретацією минулого в науковій, публіцистичній та художній царинах. Вона визначила стратегічні напрямки плекання офіційної версії минулого України в масовій свідомості. Розставлення ідеологічних акцентів у історії України відбувалося шляхом реформування поглядів на знакові події, зокрема епоху козаччини та добу гетьманування Б. Хмельницького. Такий інтерес до цього періоду був зумовлений двома чинниками. По-перше, епоха козаччини найповніше виражає національну самосвідомість українського народу, його героїзм і відвагу в боротьбі з завойовниками. А це важливо для літератури соціалістичного реалізму, адже героїзм, за Х. Гюнтер [2, с. 40], динамічне начало, що вільно вписується в тоталітарне мистецтво і є однією з ознак соціалістичного реалізму. По-друге, гетьман Б. Хмельницький був ініціатором приєднання України до Росії і саме він у 1654 році підписав Переяславську угоду, яка сприяла входженню України у склад Російської імперії, правонаступницею якої цілком слушно можна вважати СРСР.

Рецепція постаті Богдана Хмельницького в радянській культурі має складну історію. Одна з перших спроб розставлення ідеологічних акцентів на добу Хмельниччини прочитується у «Великій Радянській Енциклопедії» (1935): «Богдан Хмельницький — зрадник і запеклий ворог повсталого українського селянства», він був представником «верхівки української феодально-козацької старшини, яка прагнула урівнятися у правах з феодалами Польщі», а в ході самої війни були «багаточисельні спроби Хмельницького змовитися з польськими феодалами». Водночас Переяславська рада тлумачилася так: Хмельницький, як «зрадник повсталих козацько-селянських мас», сприяв «закріпленню колоніального володарювання Росії над Україною і кріпосного гніту» [12, с. 816–819].

Постать Богдана Хмельницького неодноразово переоцінювалася у радянській літературній історіографії, що залежало від змін в політиці партії. У середині 1930 років став набирати дедалі ширшого розмаху процес інтернаціоналізації, що виявлявся в інтенсивному зближенні та посиленні взаємодії між художніми культурами братніх республік, у літературу почали входити історичні теми з життя братніх народів [4, с. 47]. Відтворювати історичні події необхідно було в цілковитій відповідності до «Короткого курсу історії ВКП(б)». Зважаючи на це, Б. Хмельницького можна було трактувати як носія ідеї приєднання України до Росії. Про визнання такого тлумачення діяльності українського гетьмана свідчить той факт, що в 1939 році за драму «Богдан Хмельницький» О. Корнійчук був нагороджений Державною премією СРСР.

У драмі О. Корнійчук, на думку Л. Скорини [9, с. 100], цілком свідомо вдався до міфотворення. Як одну з міфологем, ретрансльованих «придворним драматургом», дослідниця виділяє міф про вічну дружбу російського й українського народів та споконвічне прагнення до возз'єднання в межах єдиної держави.

В історичній драмі О. Корнійчука козацтво веде визвольну боротьбу не лише для власного визволення від гнобителів, а заради втілення бажання ще своїх предків поєднатися з Росією: «Народи наші єсть брати. Ми однієї віри греко-руської і одних предків діти, що прагнуть до з'єднання. Україна в пожежах і крові, в боях з супостатом чекає на допомогу руського народу, щоб, звільнившись зовсім від гнобителів, жити в одній родині, як брат рідний з братом» [6, с. 230]. У своєму прагненні вони постають нездоланими: «І цей народ ніхто не переможе!» [6, с. 230], тому що «наша сила незборима, бо допоможе мені народ руський. Допоможе братові своєму», — виголошує прагнення козаків Б. Хмельницький [6, с. 233].

Ключовими домінантами в характеристиці образу Б. Хмельницького є його рольові позиції: вождь, батько війська запорізького, гетьман, воїн. Роль — це набір стереотипів поведінки, тобто, за М. Бітяною [1, с. 7], це те, чого чекають від нас і те, що ми самі в собі переживаємо як приписані роллю поведінка й світовідчуття. У драмі О. Корнійчука «Богдан Хмельницький» на перший план виходить роль вождя. Цій ключовій домінанті поступаються інші художні засоби творення образу героя. В. Хархун [11, с. 275], аналізуючи драму, визначає, що образ Хмельницького — це образ типового тоталітарного вождя, формування якого триває впродовж усієї дії («Тобі долю доручили люди... Замучені в неволі» [6, с. 142]). Про зрілість Хмельницького як вождя сигналізує монополізація права гетьмана. Вирішальну роль у цьому випадку відіграє твердження: «Такий народ ніхто й ніколи в рабів не перетворить» [6, с. 113]. Далі — лише маніфестація влади («... тут я закони встановлюю» [6, с. 148], «не Богдан, а гетьман наказує» [6, с. 106]) та конструювання наперед заданої реальності, побудованої на провіденційності готової правди («Хмельницький. Сьогодні ми переможемо. Правду я кажу? Голоси. Правду» [6, с. 119]). Велич вождя увиразнюється спектральним аналізом його іпостасей: ватажок, воїн, військовий стратег, дипломат. Особливо важлива, зазначає В. Хархун, остання рольова заданість. Дипломатичні здібності гетьмана найпереконливіше розкриваються у 5 дії, де зображені переговори з послами кількох країн. Саме тут Б. Хмельницький приймає доленосне рішення — «жити в одній родині» з Росією.

У 1940-х роках відбувається розгортання теми про гетьманування Б. Хмельницького. У повісті «Іван Богун» (1940) Я. Качури Хмельницький на Переяславській раді виступає виразником ідей свого народу, функціонером зібраної на площі маси людей, а влада вибору надається народові: «...нехай народ сам вирішить свою долю» [5, с. 163]. Гетьман звертається до народу з промовою, «щоб ви [народ. — Ю. С.] вибрали собі царя-государя, якого схочете...» [5, с. 163]. Але перевага надається російському царю: «А московський цар одної з нами віри православної. Він подав нам руку. Крім його милості, царя Великої Русі, не знайдемо собі кращого господаря і пристановища собі кращого не знайдемо» [5, с. 163].

Все козацьке військо та простий люд, що зібралися на площі одногласно вирішили долю України: « — Волимо під царя московського Царя православного!

— Чи всі волите?

— Всі...Всі!

— Хай буде так! — проголосив гетьман, вклоняючись народові.

— Нехай наша дружба з Великою Руссю буде тісна й нерозривна довіку!

— Довіку! — виголошував народ» [5, с. 164].

Домінуючою особливістю образу Б. Хмельницького у повісті Я. Качури є зображення гетьмана вождем війська запорізького: «Козацький вождь на хвилину замислився» [5, с. 19]. Але у свідомості підданих відбувається рольове накладання образу вождя на образ батька: «Годиться батьку! — покрив його одностайний вигук усього козацтва» [5, с. 26]. З. Фройд пояснює такі підсвідомі процеси тим, що «вождь маси все ще є первісним батьком. Маса все ще хоче, щоб нею керувала необмежена влада; вона пристрасно прагне авторитету» [10, с. 179]. А найбільшим авторитетом, який виводить психоаналітик ще з історії існування первісної орди, є роль батька. Тому козаки сприймають свого лідера Б. Хмельницького як батька: «Будеш тепер без штанів ходити та нашому батькові Хмельницькому годити!» [5, с. 34]; «Да здравствует батько наш Хмельницький!» [5, с. 55].

Визначальною для Б. Хмельницького є іпостась гетьмана. Указує на це самохарактеристика героя: «Не Богдан, а гетьман наказує» [5, с. 106]. Далі доповнюється характеристикою інших персонажів («Хитрий Богдан!» [5, с. 76]) та проявляється у поведінці й визначається статусом героя у суспільній групі («... тут я закони встановлюю» [5, с. 148]; «Гетьман потемнів від гніву» [5, с. 53]; «Глибокі думи обіймали гетьмана» [5, с. 37]; «Хитрує гетьман. Став на диво обережний» [5, с. 145].

Як воїн, Богдан Хмельницький славиться не лише своєю силою і бойовими навичками («Хмельницький намагався остаточно знесилити ворога» [5, с. 264]; «Там осів страшний Хмельницький» [5, с. 47]; «Гримів перед полками могутній голос Хмельницького» [5, с. 28]), а і як розумний та хитрий ворог («Проникливий розум і військовий досвід Хмельницького відразу оцінили вагу вибраної Богуном позиції» [5, с. 20]; «Хмельницький хоробрий і хитрий, а до того ще й розумний ворог, — зауважив Ярема. — Цей не дасть зловити себе так,

як Наливайко... Ясновельможні гетьмани не даремно квокчуть. Цей шуліка вирве не одно курчатко у наших паніматок-квочок...» [5, с. 8]).

У роки Великої Вітчизняної війни в літературі актуалізується національна героїка, що спрямовувалася на підтримку бойового духу народу в роки війни. Як зазначається в «Історії української літератури» [4, с. 212], офіційна влада, усвідомлюючи трагізм ситуації на фронті, змушена була поступитись «класовим принципам» і змиритися зі зверненнями письменників до «радянського» й навіть українського патріотизму, пробуджувати у «братів і сестер» національну самосвідомість, почуття гордості не тільки за «великі завоювання Великого Жовтня», а й за свою славетну минувшину. Звертаючись до пам'яті про героїчних предків, більшовицька пропаганда намагалася підняти найглибші фонди народної патріотичної пам'яті (здаймо ордени Хмельницького, Невського, Суворова, Кутузова, Нахімова). Це відбилося в переоцінці історії та в літературі того часу. У «Нарисі історії України» (1942) Б. Хмельницький характеризується як «представник кращої частини козацької старшини, прогресивний діяч свого часу».

Тема уславлення єдності та дружби українського й російського народів продовжується й у повоєнне п'ятнадцятиліття. Найвиразніше це демонструє драма Л. Дмитерка «Навіки разом» (1949), у якій сакралізується вікопомна Переяславська рада. У 1950-х роках радянською ідеологією офіційно було сплановано «акцію українсько-російського братання» з метою відзначення трьохсотліття Переяславської ради 1654 року. Історіографія початку 50-х років намагалася переконати, що Б. Хмельницький трохи не з коліски «мріяв про возз'єднання з братнім російським народом». У «Тезах до 300-річчя» (1954) Переяславська рада оголошувалась «центральною головною подією української історії, споконвічною мрією, багатовіковим прагненням... величезним благом для України». Газета «Правда» назвала Б. Хмельницького «основоположником союзу двох братських народів» [12, с. 230]. У 1950 році перший том диалогії «Переяславська рада» (1948, 1953) Н. Рибакі був удостоєний Сталінської премії, що вказує на незмінну актуальність цієї історичної події.

Історична драма Л. Дмитерка «Навіки разом» (1949) продовжує провідну ідею українсько-російських взаємин — бути вірним урочистій клятві Б. Хмельницького на Переяславській раді. Основна увага у творі зосереджена на невмирущості діянь Б. Хмельницького й непохитній споконвічній єдності братів-народів («Брати-народи лишаться братами / І спільно оброблятимуть той лан, / Який пролитий кровію і потом / Дідів і прадідів» [3, с. 83], «... ми зросли в одній колісці. / І рідна Русь, очолена Москвою, / Дітей своїх до лона пригорта. / Скріпили дружбу непохитну ми / На раді Переяславській. Довіку / тепер пліч-о-пліч спільно нам іти» [3, с. 98]).

Справу вже померлого Б. Хмельницького продовжують вірні запорожці: полковник Мартин Пушкар, Іван Сірко, молодий козак Завірюха. Відчуваючи загрозу для України, вони збирають військо повстання з метою скинути І. Виговського. Булаву отримує Іван Сірко. Саме йому належать заключні слова, що звучать у патетичній тональності як гімн одвічній єдності України з Росією: «Ми клянемося іменем Богдана / Ім'ям твоїм, кохана Україно, / Ми клянемося слізьми матерів, / Невинних немовлят святою кров'ю, / Невільників невтішною журбою, / Що поки Дніпр тече у Чорне море, / Що поки серце наше в грудях б'ється, / Що поки пісня на вустах не вмерла, / Що поки сонце зводиться на Сході / І українські землі осяває — / З братами руськими пліч-о-пліч нам іти. / Тож поклянемося в цьому!» [3, с. 98].

Зображення Б. Хмельницького як чоловіка і кровного батька у драмі Л. Дмитерка набуває образотворчого характеру. Ці ролі гетьмана, менш актуалізовані в попередніх творах, тут використовуються для вираження ставлення до головного героя інших персонажів. Вони розкриваються опосередковано, через інші образи: «Юрась (у нестямі) Не смійте! Батько житиме!» [3, с. 52]; «Юрась. Батеньку!» [3, с. 57]; «Ганна. Та батько твій моїм був мужем. Він / Просив, щоб матір'ю — не мачухою — я / Була для тебе. А твій батько знав: / На мене можна, як на друга, спертись» [3, с. 59]; «Ганна. З дороги, нелюди! Іде жона Богдана» [3, с. 92].

Боротьба за здійснення девізу «Навіки разом» наскрізно пронизує всі рівні художнього твору. Чи не найважливіше місце у ній належить дружині Б. Хмельницького — Ганні Золотаренко. Державним розумом вона усвідомлює, що Україні потрібне ім'я Хмельницького, суворо попереджає Юрка Хмельниченка, щоб той не зневажив народ. Саме Ганна, мужня й сильна, розставляє вирішальні акценти на переговорах із російськими послами:

Ганна. Зійшло зерно, посіяне Богданом,
Віднині нас ніхто не роз'єдна.

Отже, драма сприймається як поетичний і патетичний гімн на честь єдності України з російським народом.

Диалогія Натана Рибак «Переяславська рада» (Т. 1 — 1948, Т. 2 — 1953) зображує втілення «найбільшого блага», тобто підписання Переяславської угоди, для українського народу. Сталінська премія за перший том роману свідчить про актуальність теми цієї доленосної для українського народу події та її незмінну оцінку радянською ідеологією. Однак художні акценти зображення Б. Хмельницького змінюються. У центрі уваги автора тепер не воєнні успіхи гетьмана, а його державотворча діяльність, перед читачами — Хмельницький-дипломат, політик, Хмельницький-господар своєї землі. Для характеристики такого образу головного героя використовуються, по-перше, вчинки Б. Хмельницького — його цілеспрямована діяльність на підписання Переяславської угоди, по-друге, характеристика інших персонажів. Важливим у цьому плані є запис у щоденнику посла Альберта Віміні: «Росту гетьман скорше високого, ніж середнього, кремезний і міцної будови. Мова його і спосіб управління показують, що він має тверезе судження і проникливий розум. Хоч і трапляється, що він піддається напоям, але все-таки він не забуває піклуватися про справи» [8, с. 178].

У різних епізодах твору Натана Рибак серед усіх станів українського суспільства звучить рефрен «Під Москву!». Головним провідником утілення цієї ідеї виступає Б. Хмельницький: «Я одне уміслю — всім народом під високу цареву руку податись, в цьому наш єдиний порятунок і життя наше, а інакше ми приречені на загибель і не бути ніколи вівіки українській землі вільній, коли не об'єднаємося ми з народом руським» [8, с. 63]. Усі застілля гетьмана починаються одним тостом: «Вип'ємо, товариство, за народ руський, за братів наших, за царя Московського». Назва діалогії Натана Рибак вказує на те, що було головною подією, найважливішою метою в житті Богдана Хмельницького. Заради цієї мети він без вагань руйнує всі перешкоди.

Отже, українська соцреалістична література, утілюючи наміри радянської влади, поступово трансформувала Переяславську раду 1956 року в «найбільше благо», насаджувала твердження про «віковічне прагнення» до «возз'єднання двох братніх народів». І ключова роль у цьому процесі належить моделюванню образу Богдана Хмельницького як ідеолога «возз'єднання».

Література:

1. Битянова М. Шаблон или искусство? Человек и его роли в жизни / М. Битянова // Школьный психолог. — 2002. — № 12. — С. 7.
2. Гюнтер Х. «Железная гармония» (Государство как тотальное произведение искусства) / Х. Гюнтер // Вопросы литературы. — 1992. — № 1. — С. 27–41.
3. Дмитерко Любомир. Твори в чотирьох томах. Т 2. Драматичні твори / Л. Дмитерко. — К. : Дніпро, 1981. — 511 с.
4. Історія української літератури у II томах. Том 1 / [упоряд. Дзевєрін О. І., Дончик В. Г., Мишанич О. В. та ін.]. — К., 1998.
5. Качура Я. Вибрані твори / Я. Качура. — К. : Радянський письменник, 1953. — 468 с.
6. Корнійчук О. П'єси / О. Корнійчук. — К. : Мистецтво, 1988. — 326 с.
7. Ле Іван. Твори в семи томах. Т 3 / І. Ле. — К. : Дніпро, 1983. — 448 с.
8. Рибак Н. Переяславська рада: [роман] у 2-х т. / Н. Рибак. — К.: Радянський письменник, 1988. — 478 с.
9. Скорина Л. Олександр Корнійчук: кітчмейкер у добу сталінського тоталітаризму (інтерпретація драми «Богдан Хмельницький») / Л. Скорина // Вісник Черкаського університету. Випуск 168. — С. 98–100.
10. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я» / З. Фрейд // Преступная толпа. — Москва, 1999. — 356 с.
11. Хархун В. Соцреалістичний канон в українській літературі : генеза, розвиток, модифікації: монографія / В. П. Хархун. — Ніжин : ТОВ «Гідромакс», 2009. — 508 с.
12. Шпиталь А. Творення міфу Переяславської ради 1654 року в українській літературі ХХ ст. / Анатолій Шпиталь // Слово і час. — 2004. — № 5. — С. 18–23.

**Image of Bohdan Khmelnytsky
in the Ukrainian Socialist Realism of 1930–1950 years**

The article represents an analysis of the image of Bohdan Khmelnytsky in the literature of Ukrainian Socialist Realism of 1930–1950 years of the twentieth century. The author considered the following writings: «Bohdan Khmelnytsky» (O. Korniiichuk), «Ivan Bohun» (Ya. Kachura), «Naviky razom» («Forever Together», L. Dmyterko), «Pereiaslavska Rada» (N. Rybak). In these works the main devices for depicting the personality of the hetman through the prism of Ukrainian-Russian reunification are also studied.

УДК 821.161.2.09

Аліна Саприкіна (Донецьк)

РЕЦЕПЦІЯ КОЛЬОРУ В ПОЕЗІЇ ГАЛІ МАЗУРЕНКО

Актуалізація кольорів у художньому творі є одним із найпоширеніших виявів взаємодії літератури і живопису, адже колористичні образи викликають у реципієнта зорові враження, потребують візуального прочитання. Проблемі функціонування кольорів у художніх текстах присвячені праці Олександри Дроботун, Тетяни Ковальнової, Олени Кузьміної, Софії Муляр, Лесі Ставицької, Марії Фоки, Лариси Шулінової та ін. Дослідники відзначають значну роль кольору у формуванні індивідуальної художньої картини світу митця (Софія Муляр, Лариса Шулінова), інтерпретують колір як репрезентант культурних цінностей, естетичних уявлень про світ (Олена Кузьміна), акцентують на важливості впливу психологічного типу митця в процесі творення колористичного образу (Тетяна Ковальова), трактують колористику як психосемантичний феномен, що репрезентує особливості психоструктури автора і пов'язаний із глибинною свідомістю людини, архетипами (Олександра Дроботун), розглядають колористичні образи як один із найважливіших засобів генерування живописних ефектів у літературному творі (Марія Фока).

З позицій літературознавства колір необхідно витлумачувати як особливу художню категорію, що несе в собі певне смислове навантаження, співвідноситься з глибинними знаннями, колективним підсвідомим реципієнта, виконує описову, емоційно-експресивну, сугестивну функції, викликає виразні візуальні асоціації. Отже, рецепція кольору спирається на архетипне підґрунтя, актуалізує сукупність фонових знань читача. Колір має психосемантичну природу, оскільки не лише володіє певним значенням або значеннями, але й характеризується емоційно-оцінним забарвленням. Отже, колір є особливим феноменом, наділеним глибинною семантикою та експресивним потенціалом. Дослідники зауважують, що «наявність і специфіка кольорової семантики відображає буття людини у світі, її контраст зі світом, і забезпечує адекватне відображення об'єктивної реальності на різноманітних рівнях репрезентації суб'єкту образу цієї реальності» [18, с. 13]. Сприйняття кольору в літературному творі генерує не безпосередні відчуття, а ті враження, настрої, емоції, які він викликає в автора, героя, реципієнта.

Мета цієї статті — виявлення глибокого функціонально-естетичного навантаження колористичних образів у поезії Галі Мазуренко, розкриття їх полісемантичної природи.

Творча діяльність Галі Мазуренко відзначається паралельною самореалізацією в літературі й живописі, тому колір відіграє важливу роль у формуванні її художньої картини світу, має вагоме смислове навантаження, набуває виразного експресивного забарвлення, репрезентує специфіку емоційно-оцінного осмислення дійсності. За словами відомого художника Поля Сезанна, колір є місцем взаємодії людського мозку з універсумом. Для кожного митця колір є засобом творчого осмислення й репрезентації буття, адже через нього живописець експлікує особливості емоційного сприйняття світу, глибину душевних переживань.